

Лекція 4-5. Поняття про перекладацькі трансформації. Лексичні та граматичні трансформації, їх різновиди

1. Лексичні трансформації: диференціація, конкретизація, генералізація.
2. Лексичні трансформації: прийом смислового розвитку значення, антонімічний переклад, цілісне перетворення, перекладацька компенсація.
3. Граматичні трансформації: словотворчий, морфологічний, синтаксичний рівні.
4. Трансформаційний переклад: перестановка, заміна, додавання, опущення.
5. Поняття про одиницю перекладу.
6. Контекст, види контексту.
7. Фальшиві друзі перекладача.

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ, КОНКРЕТИЗАЦІЯ, ГЕНЕРАЛІЗАЦІЯ

Незважаючи на відносно молодий вік теорії перекладу як науки, в наш час існує безліч робіт, присвячених перекладацьким трансформаціям, до яких перекладач змушений вдаватися в процесі перекладу.

Прийоми логічного мислення або перекладу, за допомогою яких ми розкриваємо значення іношомовного слова в контексті і знаходимо йому відповідність, яка не співпадає зі словниковою, прийнято називати лексичними трансформаціями.

Лексичні трансформації визначають як "відхилення від словникових відповідностей". Будь-яке слово, тобто лексична одиниця, - це частина лексичної системи конкретної мови, чим і пояснюється своєрідність семантичної структури слів у різних мовах. Тому суть лексичних трансформацій полягає у «заміні окремих лексичних одиниць вихідної мови лексичними одиницями перекладної мови, які є їх словниковими еквівалентами і мають інше значення, ніж передані ними у перекладі одиниці вихідної мови».

У семантичному відношенні сутність трансформацій полягає у заміні перекладеної лексичної одиниці словом чи словосполученням іншої внутрішньої форми. Виділяють такі різновиди лексичних трансформацій під час перекладу:

- 1) диференціація значень;
- 2) конкретизація значень;
- 3) генералізація значень;
- 4) смисловий розвиток;
- 5) антонімічний переклад;
- 6) цілісне перетворення;
- 7) компенсація втрат у процесі перекладу.

Зазвичай диференціація та конкретизація значень супроводжують одне одного.

Наприклад, слово *posilek* – *прийом їжі, страва, блюдо, їжа*.

On zjadł swój posilek. Kolacja – to posilek, który je się wieczorem. Він з'їв своє блюдо.

Вечера – то вечірній прийом їжі.

Dzień dobry – добрий день, доброго ранку.

На відміну від диференціації, яка можлива без конкретизації значення, остання завжди супроводжується диференціацією і неможлива без неї.

Конкретизація значення - це заміна слів вихідної мови з ширшим значенням словом у мові перекладу з вузьким значенням (іноді її називають диференціацією конкретизації).

Наприклад: *Teściowie* – свекр і свекруха, тесть і теща.

Чоловік – *teżczyzna*, *maq*

Генералізація застосовується у таких випадках:

- 1) конкретне найменування будь-якого предмета нічого не каже рецепієнту перекладу;
- 2) конкретне найменування є зайвим за умов даного контексту;
- 3) найбільш загальне за змістом найменування краще використовувати з стилістичних причин.

Kupiłem wczoraj wędlinę, ale chyba jest zepsuta. Я купив вчора ковбасу, але вона зіпсована.

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ПРИЙОМ СМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ ЗНАЧЕННЯ, АНТОНІМІЧНИЙ ПЕРЕКЛАД, ЦІЛІСНЕ ПЕРЕВТІЛЕННЯ, ПЕРЕКЛАДАЦЬКА КОМПЕНСАЦІЯ

Прийом смислового розвитку значення. Суть цієї лексичної трансформації полягає у заміні під час перекладу словникової відповідності контекстуальною, логічно пов'язаною з ним. Сюди відносяться різні метафоричні та метонімічні заміни, що виробляються на основі категорії перехреснування. Якщо врахувати, що це самостійні частини промови поділяються на три категорії: *предмети, процеси та ознаки, то під час перекладу спостерігається різке розмаїття замін як усередині кожної категорії, і між різними категоріями.*

Предмет може бути замінений його ознакою, процес – предметом, ознака – предметом чи процесом. Кожна така заміна прямого перекладу пов'язана з глибокими розбіжностями в лексиці, логічній структурі речення та образності порівнянних у процесі перекладу ознак. Наприклад:

Do Zakopanego bardzo łatwo się dostać od Nowego Targa – до Закопаного рукою подати від Нового Тарга.

У перекладі процес (дослівно легко дістатися) замінений його причиною — близькістю відстані.

Антонімічний переклад. У багатьох випадках *використання протилежного поняття в перекладі спричиняє заміну ствердної пропозиції негативною або негативною — ствердною:*

On natomiast na moje pytanie nic nie powiedział – На моє запитання він промовчав.
Mówię serio – я не жартую.

Цілісне перевтілення. Цей вид лексичної трансформації *передбачає переосмислення, передачу сенсу під час перекладу з допомогою інших слів.* Він також є певним різновидом смислового розвитку, але на відміну від антонімічного перекладу має більшу автономність і виявляє значно меншою мірою логічний зв'язок між планами вираження у вихідній мові та перекладі. *Перетворюється внутрішня форма будь-якого відрізка мовного ланцюга — від окремого слова до синтагми, інколи ж і цілого речення. Причому перетворюється за елементами, а цілісно.* Як це спостерігається і щодо інших

прийомів лексичної трансформації, традиція мовних контактів виробила ряд цілісних перетворень найбільш частотних лексичних одиниць, закріпивши їх як словникові відповідності — постійні та варіантні. **Особливо багато таких відповідей серед словосполучень живої розмовної мови:**

Siema – привіт

Nie szkodzi – все в порядку

Brawo ty – молодець

Всі ці приклади показують, що наведені розмовні відповідності не мають загальних семантичних компонентів, мають різну внутрішню форму і в той же час передають один і той же зміст засобами різних мов.

Перекладна компенсація. Компенсацією (або компенсацією втрат у процесі перекладу) слід вважати **заміну елемента оригіналу, що не передається, елементом іншого порядку відповідно до загального ідейно-художнього характеру оригіналу і там, де це є зручним за умовами мови перекладу.** Компенсація - це один із прийомів досягнення еквівалентності. При використанні прийому перекладацької компенсації **втрачені елементи сенсу оригіналу передаються іншими засобами, причому необов'язково в тому самому місці тексту, що і в оригіналі.** Так компенсуються втрачений зміст та відтінки значення (скажімо, іронія, гумор, образність, гра слів, каламбури тощо) і загалом зменшуються неминучі смислові втрати.

Нерідко граматичні засоби оригіналу замінюються лексичними і навпаки. Компенсація може мати семантичний характер. У разі непередаваний у перекладі компонент заповнюється для повноти сенсу. **Семантична компенсація часто застосовується для заповнення прогалін, обумовлених так званою безеквівалентною лексикою. Це насамперед позначення реалій, характерних для країни вихідної мови та далеких від іншої мови та іншої дійсності.** Якщо такі деталі немає принципового значення, то не буде втратою для читача, якщо їх опустити в перекладі:

Szczęśliwych Wielkanocnych świąt – З Великоднем!

Na Sylwestra się spotkamy – зустрінемось у Новорічні свята.

Прийом компенсації також застосовується у тому випадку, коли те чи інше явище з будь-яких причин не може бути передано під час перекладу оригіналу. *Ту тожа забко! Ти моя люба! Бо жаба в українській мові не ласкаве слово.*

Прийом компенсації показовий тим, що він чітко ілюструє одне з основних положень теорії перекладу: **адекватно перекладаються окремі елементи тексту, а весь текст загалом.** Іншими словами, існують неперекладні зокрема, але немає текстів, що не перекладаються.

ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: СЛОВОТВОРЧИЙ, МОРФОЛОГІЧНИЙ, СИНТАКСИЧНИЙ РІВНІ

Словотвірний рівень:

Калькування

Podręcznik – підручник, posiadać – посідати, czasopismo – часопис.

Морфологічний:

Заміна граматичних категорій

Trzeba kupić paczkę makaronu – треба купити пачку макаронів, on zawsze osiąga swój cel – він завжди досягає свою ціль, szukam nowej pracy – шукаю нову роботу.

Заміна частин мови

Mat nowoczesny telefon – у мене сучасний телефон.

Заміна морфологічних особливостей лексичними засобами

Wczoraj chodziliśmy do kina – вчора ми ходили до кінотеатру.

Синтаксичний:

Заміна словосполучення словом і навпаки

W dni powszechnie ciągle pracuję – по будням завжди працюю.

Заміна синтаксичного зв'язку

Miałem grupę, więc nie było mnie dzisiaj w klasie – мене не було сьогодні в школі: у мене був грип

Парцеляція

W zeszłym tygodniu musiałam załatwić różne sprawy dotyczące moich studiów na uniwersytecie – Минулого тижня треба було вирішити багато питань. Всі вони стосувались університету.

Об'єднання речень

On nie spał przez całą noc. Chyba miał dużo pracy do zrobienia – він не спав всю ніч через купу справ.

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД: ПЕРЕСТАНОВКА, ЗАМІНА, ДОДАВАННЯ, ОПУЩЕННЯ

Через розбіжності в семантичних системах двох мов від перекладача потрібно вміння зробити численні та різноманітні міжмовні перетворення, щоб передати всю інформацію оригіналу за дотримання норм мови перекладу.

Єдиної класифікації типів перекладацьких трансформацій немає. Різні лінгвісти виділяють різні види таких трансформацій. Найпопулярніша класифікація:

1) перестановки (зміна порядку розташування компонентів складної речення, а також зміна місця слів та словосполучень);

2) заміни (компенсація, синтаксичні заміни у структурі складної речення, заміна частин мови, компонентів речення та словоформ, конкретизація та генералізація, членування та об'єднання речень, заміна причини наслідком і навпаки, антонімічний переклад);

3) опущення (опущення);

4) додавання (додавання).

Перестановки. Цей вид перекладацької трансформації передбачає зміну розташування (порядку проходження) мовних елементів у тексті перекладу порівняно з текстом оригіналу. Елементами, які можуть піддаватися перестановці, є слова, словосполучення, частини складної речення та самостійні речення у строю тексту.

Перестановки викликані цілою низкою причин. Основна причина — відмінності у ладі речень у мовах.

Bardzo mi się nie podoba literatura poważna – мені дуже не подобається класична література.

Іноді в процесі перекладу спостерігається перестановка того чи іншого слова з одного речення на інше, як, наприклад, у наступному випадку: *Wczoraj chodziłem do sklepu aby kupić czapkę. Ona jest bardzo fajna i ma czerwony kolor.* Вчора я ходив до магазину аби купити червону шапку. Вона дуже класна.

При перекладі нерідко має місце також зміна порядку частин складного речення, наприклад головної та підрядної частини: *Aby mi się nie zrobiło gorzej, chodźmy do domu zaraz.* Ходімо додому зараз, аби йому не стало гірше.

Перестановки як вид перекладацької трансформації зустрічаються дуже часто і зазвичай супроводжуються трансформаціями іншого характеру, зокрема замінами, приклади яких будуть дані нижче.

Заміни. У процесі перекладу заміні можуть піддаватися як граматичні одиниці (форми слів, частини мови, члени речення, типи синтаксичної зв'язку), і лексичні, тому можна говорити про граматичні і лексичні заміни. У складі складного речення найчастіше спостерігаються такі види синтаксичних трансформацій:

1) заміна простого речення складним:

Widzę Marka czekającego na siebie obok sklepu – я бачу Марка, який чекає на тебе біля магазину

2) заміна складного речення простим:

Nie chcę wracać do domu, ponieważ tam się kłóca rodzice – не хочу вертатись додому через сварку батьків.

3) заміна головної частини підрядною

Kiedy zadzwonił telefon, jadłem obiad – поки я обідав, zadzwonił телефон.

4) заміна підрядності сурядністю

Gdy wiał silny wiatr, drzwi nagle się zamknęły – подув сильний вітер і двері раптово зачинились.

5) заміна сполучникового типу безсполучниковим

Najpierw otworzyłem swoje walizki, wtedy dostałem swoje rzeczy, poszedłem do łazienki i umyłem zęby. Я відкрив свою валізу, дістав звідти речі, пішов до ванної кімнати та почистив зуби.

Додавання. Смилових додавань при перекладі не повинно бути, вони виносяться за межі тексту. Але бувають випадки, коли просто необхідно додати слово для того, щоб не порушувати норми мови, якою перекладаєш.

Тоді це розглядається як необхідне додавання:

Kupiłem nareszcie nowe okna dla sypialni – ми купили нарешті нові вікна для спальної кімнати.

Опущення. Прийом опущення полягає в тому, що перекладач пропускає деякі слова, щоб уникнути порушення норм мови перекладу. Це прямо протилежно додаванню. При перекладі опущення піддаються найчастіше слова надлишкові з погляду їх змістового змісту. Наприклад: *chcę sobie w pokój lampkę postać* – хочу собі в кімнату нічник.

Dzisiaj jem kolację u babci – сьогодні вечеряю у бабусі.

ПОНЯТТЯ ПРО ОДИНИЦЮ ПЕРЕКЛАДУ

Саме поняття «одиниця перекладу» певною мірою умовно, і думки вчених розходяться щодо самого терміну, і природи поняття. **«Під одиницею перекладу ми маємо на увазі таку одиницю у вихідному тексті, якою може бути підшукана відповідність у тексті перекладу, але складові якої за окремо немає відповідностей у тексті перекладу»**

Поняття «одиниця перекладу» стосується **перекладацьких константів. Одиницями перекладу можуть бути одиниці різних рівнів: фонем, морфем, слова і т.д.**

Основні **прийоми перекладу** мовних одиниць різних рівнів:

- **рівень фонем** - підбираються слова, близькі за артикуляцією), в основному при перекладі власних назв

- **рівень морфем** - пошук літерної відповідності

- **рівень слів** - дослівний переклад

- **Рівень словосполучення:**

- **Рівень речення** (значення не дорівнює значенню суммислів: переклад прислів'їв, кліше):

— **рівень тексту** — передається лише основний зміст (передусім у поезії).

Виділення одиниці перекладу залежить від професійних якостей перекладача (ступеня володіння мовою, знання суті питання, пам'яті перекладача, його досвіду роботи), **а також від факторів, що впливають на умови його роботи** (переклад письмовий чи усний, зорове сприйняття чи слух, швидка чи повільна) мова, синхронний чи послідовний переклад).

Багато вчених сходяться на думці, що **до одиниць перекладу можна віднести:**

1) **штампи** - мовні формули, що часто повторюються, зі стертими смисловими зв'язками слів: *Siema – привіт*

2) **ситуаційні кліше** - стереотипні закінчені вирази, які відтворюються механічно і обов'язкові в даній мовній ситуації: *Sto lat – бажано щастя, здоров'я*

3) **терміни** - слова, що позначають наукові поняття, що становлять разом з іншими поняттями певної галузі науки або техніки одну семантичну систему;

4) **образні вирази** - одиниці мови, що вживаються в переносному значенні.

Фактично в процесі письмового перекладу одиницею перекладу може бути і слово, і словосполучення, і синтагма, і ціле речення, і абзац, і весь текст, що перекладається. Найчастіше практично виникають труднощі під час передачі значень окремих слів, тому більшість перекладацьких завдань вирішується у межах пропозиції. Але це не дає підстав вважати ні «проблемне» слово, ні речення, в якому воно знаходиться самостійною одиницею перекладу.

КОНТЕКСТ. ВИДИ КОНТЕКСТУ

Під **контекстом** розуміється **безпосереднє лексичне оточення цього слова чи висловлювання у мові, оточення, що робить зрозумілим значення цього висловлювання чи надає йому якісь нові відтінки.**

Той, хто займається перекладом, зрозуміло, що не меншою, ніж побудова фрази, труднощами є вибір відповідного слова — еквівалента. **Перекладач повинен постійно зважувати різні лексичні можливості, синоніми, щоб зрештою вибрати слово (рідко — два чи три слова), яке може достатньою мірою відтворити зміст оригіналу.** При цьому через свідомість перекладача проходять

різні міркування, в силу яких він робить остаточний вибір. Саме тому *дуже важливою є орієнтування на контекст. Підшуковуючи відповідний еквівалент, ми завжди маємо на увазі слово в контексті, або слово, обумовлене всім попереднім та наступним викладом.*

Існують такі види контексту:

1. **Лінгвістичний контекст** - *це мовне оточення вживання тієї чи іншої одиниці мови. У межах цього поняття розрізняються:*

1) **Вузький контекст** (або мікроконтекст), тобто контекст речення - *лінгвістичні одиниці, що становлять оточення даної одиниці в межах речення.* Вузький контекст, у свою чергу, це:

а) *або синтаксичний контекст, тобто та синтаксична конструкція, в якій вживається дане слово, словосполучення або (додаткове) речення;*

б) *чи лексичний контекст — сукупність конкретних лексичних одиниць, слів і стійких словосполучень, серед яких зустрічається дана одиниця.*

2) **Широкий контекст** (або макроконтекст) - *мовне оточення даної одиниці, що виходить за рамки речення; це текстовий контекст, тобто сукупність мовних одиниць, що оточують цю одиницю в межах, що лежать поза цією речення, іншими словами, у суміжних з ним реченнях.* Точні рамки широкого контексту не можна вказати; це може бути контекст групи речень, абзацу, розділу чи навіть усього твору загалом (наприклад, оповідання чи роману).

2. **Ситуативний (екстралінгвістичний) контекст** - *обставина, час і місце, до якого належить висловлювання; будь-які факти реальної дійсності, знання яких допомагає перекладачеві правильно інтерпретувати значення мовних одиниць у висловлюванні.*

Умови контексту можуть спонукати перекладача відмовитись у перекладі від застосування навіть одиничної відповідності. Zrezygnować

Найбільш істотну роль контекст грає у розкритті багатозначності лінгвістичних одиниць. Крім випадків навмисної чи випадкової (ненавмисної) двозначності, контекст служить тим засобом, який хіба що «знімає» в тій чи іншій багатозначній одиниці її значення, крім одного.

Тим самим контекст надає тій чи іншій одиниці мови однозначність і уможливлює вибір одного з кількох еквівалентів даної одиниці, які потенційно існують у мові перекладу. Звичайно, роль контексту далеко не обмежується дозволом багатозначності слів та інших лінгвістичних одиниць, проте найважливіша його функція полягає саме в цьому.

У процесі перекладу на вибір еквівалента іноді досить врахувати синтаксичний контекст тієї чи іншої одиниці, зокрема слова. Jasny chleb, żółty ser.

Для ілюстрації ролі вузького лексичного контексту при виборі перекладацької відповідності наведемо такі речення, що містять багатозначне слово *zawody*:

On skończył studia zawodowe

On jest sportowcem i jutro ma zawody

Zawody w IT dziedzinie stają coraz bardziej popularne

Таким чином, контекст дозволяє долати семантичні розбіжності, викликані розбіжністю структури семантичних полів мови оригіналу та мови перекладу.

ФАЛЬШИВІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА

Під час вивчення та використання іноземної мови ми часто схильні переносити наші мовні звички на чужу мовну систему. Рідна мова, що міцно укорінилася в нашій свідомості, підштовхує нас при перекладі встановлювати помилкові аналогії між формально схожими словами. Такі слова називають «хибними друзями перекладача», оскільки їхня формальна подібність дає привід думати, що вони взаємозамінні, через що і виникають багато перекладацьких помилок. Причому такі слова можуть вводити в оману не тільки займатися перекладом, але й досвідчених майстрів.

Історично «хибні друзі перекладача» є результатом взаємовпливу мов, що ґрунтуються на споріднених словах, що сходять до загальних прототипів у мові-основі, і в обмеженій кількості випадків можуть виникати внаслідок випадкових збігів. Їх загальна кількість і роль кожного з можливих джерел у їх освіті різні кожної конкретної пари мов, оскільки це визначається генетичними та історичними зв'язками мов.

Формальна подібність зазвичай є результатом того, що два слова мають спільне джерело походження — грецьку або латину. Оскільки такі слова можна знайти у багатьох мовах, всі вони ставляться до міжнародних. Проте чи все міжнародні слова мають однакові значення різних мовах. Тоді, коли семантика таких слів не збігається, їх відносять до псевдоінтернаціональної лексики. Причини появи «хибних друзів перекладача» різні. Найчастіше вони обумовлені складним процесом розвитку мов, які часом ставали об'єктами взаємного впливу один на одного, то розвивалися абсолютно самостійно. У ході еволюції мов їх носії переосмислювали значення слів, спочатку отриманих від будь-якої стародавньої прамови. *Duwan*

Крім різних смислів, споріднені з походженням слова можуть мати різні смислові відтінки. *Pozor*

Ще одне джерело появи «хибних друзів перекладача» - калькування іноземних слів, тобто запозичення слів з іншої мови в якомусь конкретному значенні, найчастіше в неосновному.

Можна виділити дві групи «хибних друзів перекладача»:

1. Слова, схожі формою, але зовсім різні за значенням. Наприклад, *sklep, magazyn*.

2. Слова, які можуть збігатися формою і частково семантикою, але взаємозамінними не є: *tolerancyjny, inteligentny, specjalny*

Отже, «хибні друзі перекладача» — це подібні слова, що виникли різними мовами внаслідок їхнього взаємного впливу. Але оскільки кожна сучасна мова відрізняється самобутністю традицій та писемності, відображає свою неповторну історію та культуру, такі слова набувають різного чи зовсім протилежного змісту. Щоб перекладач успішно долав цю проблему, йому необхідне особливе вміння: при перекладі слова чи висловлювання він має вміти вибрати єдино правильний варіант перекладу з кількох можливих, спираючись на загальний зміст тексту, його стиль і жанр.